

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Κωνσταντίνου Α. Βακαλοπούλου, Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα

Αθαν. Αγγελόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.349](https://doi.org/10.12681/makedonika.349)

Copyright © 2015, Αθαν. Αγγελόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγγελόπουλος Α. (1983). Κωνσταντίνου Α. Βακαλοπούλου, Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα. *Μακεδονικά*, 23(1), 408-412. <https://doi.org/10.12681/makedonika.349>

ἱερὸ καὶ στὴν ἐκεῖ συνοικία τῆς πόλης καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἡ χριστιανικὴ ἀπέχθεια πρὸς τὰ εἰδωλολατρικὰ ἐξωρᾶσε ἀργότερα σὲ «'Ομφαλός».

2) «Disiecta membra» ἐνὸς ἰωνικοῦ ναοῦ προέρχονται σήμερα κυρίως ἀπὸ μιᾶ θέσης στὴ συνάντησιν τῶν ὁδῶν Κρυστάλλῃ καὶ Διοικητηρίου, ὅπου θὰ βρισκόταν λιαν πιθανῶς τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου (λίγο ἀνατολικότερα τῆς σημερινῆς πλατείας 'Αντιγονιδῶν).

3) 'Εστὶ ἡ βυζαντινὴ συνοικία τοῦ 'Ομφαλοῦ καὶ ἡ βορειοανατολικὰ αὐτῆς γνωστὴ «παλαιὰ πυρίκαυστος 'Εβραΐς» τοῦ ἐγγράφου τοῦ 1420 μετακινεῖται τῶρα ἀκόμα δυτικώτερα τῆς ἀρχαίας 'Αγορᾶς καὶ σημερινῆς πλατείας τῆς λεγομένης Δικαστηρίων, ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου τὶς εἶχε τοποθετήσῃ ἡ παλαιότερη ἔρευνα.

Γ. Θ.

Κωνσταντίνου Α. Βακαλοπούλου, 'Ο Βόρειος 'Ελληνισμός κατά τὴν πρώιμη φάσιν τοῦ Μακεδονικοῦ 'Αγώνα (1878-1894). 'Απομνημονεύματα 'Αναστασίου Πηχεῶνα, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 502. 'Εκδόση Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθμ. 196.

1. 'Ο συγγραφέας τῆς μονογραφίας αὐτῆς, πολὺ γνωστὸς στὴν ἑλληνικὴ καὶ στὴν ξένη ἱστορικὴ βιβλιογραφία, πιάνεται μὲ ἓνα θέμα ποὺ συγκινεῖ, γιατί εἶναι πολὺ ἀγνοημένο καὶ ἀπὸ ἀσχετοῦ παρεξηγημένο κι ὁμως πολὺ ζωτικὸ ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ ἐθνικῆς πλευρᾶς. Μέσα ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἀποκαλύπτεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ πολλὰς λεπτομέρειες ἡ ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ πορεία καὶ μοῖρα τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας μὲ ἐπίκεντρο τὸ Μοναστήρι. 'Αξίζει γι' αὐτὸ μιᾶ εὐρεία ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου της καὶ κριτικὴ συζήτηση σὲ καίρια ζητήματα ποὺ ἀναπτύσσονται σ' αὐτήν.

Μετὰ τὸν πρόλογο (σσ. 11-13) ὁ συγγραφέας προτάσσει ἓνα εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο (σσ. 15-68), πολὺ ἀναγκαῖο ὡς κατατοπιστικὸ τῆς ὅλης προβληματολογίας τοῦ ζητήματος ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ, ποὺ ἀναφέρεται στὴ γενικότερη θέση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Βόρειας Μακεδονίας στὴν περίοδο 1878-1894. Θέτοντας στὴ συνέχεια σάν ὁρόσημο τὸ ἔτος 1878 ἐξετάζει στὸ πρῶτο κύριο κεφάλαιο (σσ. 69-106) τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας πρὶν τὸ 1878, γιὰ νὰ ἐξειδικεύσει μετὰ τὸν λόγο στὴν ἐναρξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς πάλης του γιὰ ἐπιβίωσιν στὶς ρίζες του τὴν περίοδο 1878-1881.

'Αλλὰ δὲν ἦταν μόνο ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία, τὴν ὁποία ἐπρεπε νὰ ὑπολογίζουν οἱ 'Ελλῆνες τῆς Βόρειας Μακεδονίας, τῆς ἀκρόρειας αὐτῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· πλὴν καὶ τόσες ἄλλες ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀντίπαλές κινήσεις, ἐπιρροὲς καὶ προπαγάνδες ἐπρεπε καθημερινὰ νὰ ἀντιμετωπίζονται. 'Ο βουλγαρικὴ, ἡ σερβικὴ, ἡ ρουμανικὴ, ἡ οὐνιτικὴ καὶ ἡ προτεσταντικὴ ἀνάμιξη καὶ οἱ ἀρνητικὲς συνέπειές της γιὰ τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ θίγονται στὸ δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 107-170).

Τὸ τρίτο κεφάλαιο (σσ. 171-196) ἀναδιπλώνει πτυχὲς τῆς σχολικῆς καταστάσεως τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας στὴν περίοδο 1883-1885 καὶ πολὺ σωστά, μιὰ ποὺ ἡ σχολικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ μορφωτικὴ ἐν γένει κίνησις, κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς 'Εκκλησίας, ὅπως καὶ ἡ συνολικὴ κοινοτικὴ ὀργάνωσις, ἦταν καὶ εἶναι πάντοτε ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μέσα τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπικράτησιν κάποιας ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὁμάδας, κάτω ἀπὸ ἰδιόρρυθμους συνθῆκες σχέσεων κράτους καὶ ξένων κοινοτήτων ἢ κράτους καὶ 'Εκκλησίας.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 197-340) ἰχνογραφοῦνται οἱ ἀγῶνες τῶν 'Ελλήνων τῆς ἰδίας περιοχῆς στὴν περίοδο 1886-1894, στοὺς ὁποίους ἰδιαίτερη θέση ἔχει ὁ δάσκαλος ἀπὸ τὴν Καστοριά 'Αναστάσιος Πηχεῶν. Στὸ παράρτημα ποὺ ἀκολουθεῖ (σσ. 341-464) δημοσιεύονται αὐτοῦσια τὰ 'Απομνημονεύματα τοῦ 'Αναστασίου Πηχεῶνα γιὰ νὰ ἀκο-

λουθήσουν στο τέλος ἡ βιβλιογραφία, τὸ εὐρετήριο καὶ ἡ γαλλικὴ περίληψη (σσ. 465-497).

2. Ἀναλυτικότερα τώρα ὡς πρὸς τὴν πεμπτοσύνη κάθε ἐνότητας.

Στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τῆς ἐργασίας ἐπιχειρεῖται ἡ γενικὴ θεώρηση τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο, ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878) ὡς τὴ χρονία τῆς πτώσεως τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως Σταμπούλωφ (1894). Μὲ λεπτομέρειες ἀναλύεται τὸ καθεστῶς τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία τοῦ σ' ὁλόκληρο τὸ γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Μείζονος Μακεδονίας. Ἰδιαίτερη σημασία ἀποδίδεται στὴν ἀνάλυση καθοριστικῶν παραγόντων, ποὺ ἐπηρεάζουν πρωταρχικά τὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας στὰ χρόνια 1878-1894, δηλαδὴ στὴ στάση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας εἶναι ἀφιερωμένο στὴ διερεύνηση τῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας στὸ μεταίχμιο δύο ἱστορικῶν φάσεων πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1878. Στὴν πρώτη ἐνότητα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ προσδιορίζεται ὁ πολιτικὸς ρόλος τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἀνατολικῆς κρίσεως, ἐνῶ στὴ δεύτερη ἀναλύεται μὲ πολλὲς λεπτομέρειες ἡ ἐναρξη τοῦ ἀγώνα στὴ γεωγραφικὴ ζώνη τῆς Μέσης Μακεδονίας (1878-1881). Ἡ δεύτερη αὐτὴ ἐνότητα, ποὺ ἔχει σάν χρονικὴ ἀφετηρία τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ «ὁρόσημο» γιὰ τὴν ἱστορικὴ εξέλιξη τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας, ἐξετάζει συνολικά τοὺς ἐντεινόμενους ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς στὸν μακεδονικὸ χῶρο ὡς τὸ 1881.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας καλύπτει τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ 1882 ὡς τὴν πραξικοπηματικὴ κατάρληξη τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀπὸ τὴ Βουλγαρία (1885) καὶ ἔχει σάν κεντρικὸ νόημα τὴ διαχρονικὴ ἀντιστασιακὴ δραστηριότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας ἀπέναντι στὶς ξένες κινήσεις, ἀντιδράσεις, ἐπιρροὲς καὶ προπαγάνδες τόσο στὸν ἐκπαιδευτικὸ ὅσο καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ τομέα. Μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια, ποὺ ἀντλεῖται ἀπὸ τὰ ἑλληνικά καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀρχεῖα, διαφωτίζεται μιὰ ἰδιαίτερα ἄγνωστη σελίδα τῆς νεότερης ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ἐπισημαίνεται κυρίως ἡ πίστη καὶ ἡ πίστη τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Βόρειας Μακεδονίας στὴν εὐνοϊκὴ ἔκβαση τοῦ ἀγώνα τοῦ καὶ στὴν τελικὴ ἐπιδίωξη τῶν στόχων τοῦ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τοῦ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ καὶ τὴν ἐνωσή τοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως τῆς Μακεδονίας στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1880-1890 περιέχεται στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης, στὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖται συγκριτικὴ ἀνάλυση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως στὸν μακεδονικὸ χῶρο (1883-1885) μὲ βάση τὶς ἑλληνικὲς καὶ τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀρχεῖα καὶ πηγές, περιγράφεται ἡ κατάσταση τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ξένων σχολείων τῆς πόλεως τοῦ Μοναστηρίου στὰ 1883, ἐπισημαίνεται καὶ ἀναλύεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ προϊστορία τῆς ἰδρύσεως τῆς ἱερατικῆς σχολῆς Μοναστηρίου, ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη μέχρι σήμερα, καὶ τέλος ἐρευνᾶται ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση στὴν ἐπαρχία Καστοριάς στὰ 1883.

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐκτενέστερο τῆς μελέτης, γιατί ἐξετάζει ἓνα εὐρὸ θέμα καὶ συγκεκριμένα τοὺς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ βόρειου μακεδονικοῦ χώρου κατὰ τὴν περίοδο 1886-1894. Στὴν πρώτη ἐνότητα ἀναλύονται λεπτομερειακὰ τὰ γενικά πλαίσια τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ διαστήματος καὶ ἐξιστοροῦνται κυρίως οἱ ἐπιπτώσεις τῆς καταλήψεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμυλίας καὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἐπαναστατικῆς ὁργάνωσης τοῦ Ἀναστασίου Πηχεῶνα στὴ Βορειοδυτικὴ Μακεδονία καὶ τὸ καθεστῶς τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας. Οἱ ἐπόμενες δύο ἐνότητες τῆς μελέτης εἶναι ἀφιερωμένες στὴ σκιαγράφηση τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀναστασίου Πηχεῶνα μὲ βάση τὰ ἀνέκδοτα ἀκόμη Ἀπομνημονεύματά του καὶ στὴν ἀνάλυση τῶν Πηχεωνικῶν καὶ τῆς ἀπληχρῶς τοὺς στὸν μακεδονικὸ χῶρο. Στὶς ἐνότητες αὐτὲς ἀποκαλύπτονται ἀνάγλυφα μὲ βάση πο-

λυάριθμο ἀρχαιακό ὕλικό οἱ διαστάσεις πού πήρε τὸ ἄγνωστο μέχρι σήμερα στὴ νεοελληνικὴ βιβλιογραφία ἐπαναστατικό κίνημα τοῦ Πηγεῶνα. Στὰ πλαίσια τῆς διερευνήσεως τῆς χρονικῆς αὐτῆς περιόδου ἐντάσσονται θεματικά καὶ οἱ ἐπόμενες ἐνότητες τοῦ κεφαλαίου, πού ἀναφέρονται στὴν κατάσταση τῆς Βόρειας Μακεδονίας μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμελίας, στὴν παρουσία τοῦ ἑλληνισμοῦ στὶς πόλεις καὶ κομποπόλεις τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας στὰ 1889 καὶ στοὺς ὀξεις ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς στὸν βόρειο μακεδονικὸ χῶρο (1840-1894).

3. Ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ καὶ εὐρεία ἀνάλυση τῆς ἐργασίας αὐτῆς σὲ συνδυασμὸ καὶ μετὰ τὴν προσεκτικὴ μελέτῃ τῆς καμιά ἀμφιβολία δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἀξιόλογη συμβολή, σὲ μερικὰ δὲ σημεῖα τῆς, μοναδικὴ πηγὴ γιὰ θέματα γενικὰ καὶ λεπτομερειακὰ, εἴτε στὰ σχολικά, εἴτε στὰ ἐκκλησιαστικά, εἴτε στὰ κοινοτικά, εἴτε καὶ στὰ ἐθνικά ἐν γένει θέματα τῆς περιοχῆς πού ἀναφέρεται.

α. Στὰ σχολικά προσηλὴ περαιτέρω τὴν ἐρευνα, γιατί στὰ ὅσα πενιχρὰ μέχρι τώρα γνωρίζουμε γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση στὴ Βορειοδυτικὴ Μακεδονία μὲ ἐπίκεντρο τὸ Μοναστήρι προστίθενται τώρα περισσότερα καὶ ἀντιπροσωπευτικότερα τοῦ σχολικοῦ καὶ μορφωτικοῦ παλμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ ὑλικό τοῦ γιὰ τὴν ἱερατικὴ σχολὴ Μοναστηρίου καὶ γιὰ τὴ συγκριτικὴ ἀνάλυση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως στὸν μακεδονικὸ γενικότερο χῶρο. Δὲν ἐξαντλεῖται βέβαια τὸ θέμα του, τελεῖ ὁ συγγραφέας ἐν γνώσει αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ μὲ τὴν περαιτέρω ἐρευνα θὰ μπορούσαμε νὰ καίρῳ νὰ ἔχουμε πλήρη εἰκόνα.

β. Στὰ ἐκκλησιαστικά ἱστορικὰ θέματα ὡσαύτως ἔχουμε πολλὴ νέα ὕλη, τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἄλλοτε ἐκτιμᾷ θετικά, ἄλλοτε ἀρνητικά, ἀναλόγως πῶς θὰ τὴν παρουσιάζουν οἱ πηγές του. Θεωρεῖ ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχῆς δεδομένη καὶ ἀξιόλογη καὶ σχεδὸν μοναδικὴ τὴ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν προκειμένῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σὰν ἀρμόδιας ἀρχῆς, στὰ ἐν γένει προβλήματα θρησκευτικῆς, μορφωτικῆς καὶ ἐθνικῆς ταυτότητας πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας, ἀμφιβάλλει ὅμως σὲ μερικὲς ἐκτιμήσεις του, ἐπειδὴ ἀποδίδει σημασία στίς λεπτομέρειες εἴτε ἀρνητικῆς συμπεριφορᾶς μεμονωμένων κληρικών, εἴτε ἀντιδικῆς μεταξὺ προξένων καὶ μητροπολιτῶν, εἴτε καὶ διαφόρων ἐκτιμήσεων μεταξὺ Φαναρίου καὶ Ἀθῆνας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπαναλάβω ὅτι ἐπεσήμανα παρόμοιο σὲ ἄλλῃ βιβλιοκρισίᾳ μου μὲ τὴν εὐκαιρία παρόμοιας ἀξιολόγησης ἐργασίας, πού συγκεκριμένα τὸ γνωρίζει ὁ συγγραφέας. «Ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ διευκρίνιση καὶ νὰ καταστή σαφές ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον οὐδέποτε ὑπῆρξεν, οὔτε δὲ καὶ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, ὅργανον τῶν συμφερόντων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς οἰασθῇποτε ὀρθοδόξου χώρας. Ἡ οἰκουμενικότης καὶ τὸ πανορθόδοξον κύρος τοῦ θεσμοῦ τούτου, ἀσχέτως τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπὸ Ἑλλήνων, κατόπιν μακρᾶς ἱστορικῆς καὶ κανονικῆς παραδόσεως, ἐξυπηρετεῖται ὁ θεσμός οὗτος, ἐπέβαλλεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἐφαρμώξῃ οὐχὶ φυλετικὴν ἀλλὰ πανορθόδοξον πολιτικὴν. Ἐξυπηρετεῖ π.χ. τὰ ἑλληνικά, τὰ σερβικά, τὰ ρωσσικά κ.λ.π. συμφέροντα καὶ συνειργάζετο μετὰ τῶν ὁμοδόξων κυβερνήσεων τῶν κρατῶν αὐτῶν, καθ' ὃ μέτρον ἐπέτρεπεν ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις καὶ ἀποστολὴ τούτου καὶ μὲ γνῶμονα τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὑπεβόηθε ἀναλόγως τὰς ὁμοδόξους ἐθνικὰς ομάδας τῆς πνευματικῆς ἐπικρατείας του, ἰδίᾳ μάλιστα ὅταν ὑφίσταντο τὰς προπαγανδιστικὰς πιέσεις ἄλλων ὁμοδόξων ἐθνοφυλετικῶν ομάδων, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανὼνα ἐστρέφοντο καὶ ἠργάζοντο καὶ κατὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ τούτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ταύτης θεωροῦντες τὰ πράγματα, δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον προσέφερον ὑψίστας ὑπηρεσίας καὶ τὰς καλλιτέρας δυνατὰς εὐκαιρίας ὑποστηρίξεως τῶν ἐπαρχῶν του εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, ὅπου διεβίουν τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, τὸ σερβικὸν στοιχεῖον κ.λ.π., τὰ ὁποῖα ἐξήτουν τὴν συμπάραστασιν τῆς Μητρὸς Μεγάλῃς Ἐκκλη-

σίας... Ούτε πρέπει, νομίζω, νὰ ἀποδίδεται ὑπερβολικὴ σημασία εἰς τὴν κατ' ἄνθρωπον ἀναξιοτήτα ἱεραρχῶν καὶ διπλωματῶν εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων τῶν κατὰ χώραν, ἀλλὰ κυρίως πρέπει νὰ ἀποδίδεται βασικὴ σημασία εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐπίσημον καὶ ἱερὰν καὶ κανονικὴν βούλησιν τῆς Μητρὸς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἀταλάντευτον ἐθνικὴν γραμμὴν, παρ' ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας, τῆς Ἑλλάδος, νὰ ὑπερασπισθοῦν ἐκάστη ἀπὸ ἰδίας σκοπιᾶς, ἀλλὰ πρὸς συγκεκριμένον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, τὰ δίκαια τῶν ὁμοδόξων καὶ ἐν ταυτὶ καὶ ὁμοφύλων χριστιανικῶν κοινοτήτων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ θρόνου»¹.

γ. Στὰ κοινοτικά ζητήματα, γενικότερα στὴν κοινοτικὴ συγκρότηση, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτῆς τῆς συγκροτήσεως, πολλὰς φορὲς ἀναφέρεται ὁ συγγραφεὺς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει διαφορετικὰ, ἀφοῦ τὸ κοινοτικὸ σύστημα ἦταν τότε—καὶ εἶναι ἀκόμα στὸν ἑλληνισμὸ ἐκτὸς Ἑλλάδος—ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς θεομοὺς ἐπιβιώσεως τοῦ Γένους. Μὲ βάση τὰ πολὺ νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Βόρειας Μακεδονίας, ποὺ μᾶς δίδει ὁ συγγραφεὺς, θὰ μπορούσε κάποιος ἀρμόδιος ἐρευνῆς τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο γι' αὐτόν, γιὰτὶ τοῦτο ἐργὸ αὐτὸ σὰν πηγὴ δίνει πολλὰ νεότερα στοιχεῖα.

δ. Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐργασίας αὐτῆς, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὰ παραπάνω, καταξιώνεται εἶναι ὅτι μὲ βάση ἓνα τεράστιο νέο ὕλικό δίδει ἱστορικά, ἀμερόληπτα καὶ μὴ μπορεῖ νὰ κάνει διαφορετικὰ, ἀφοῦ τὸ κοινοτικὸ σύστημα ἦταν τότε—καὶ εἶναι ἀκόμα στὸν ἑλληνισμὸ ἐκτὸς Ἑλλάδος—ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς θεομοὺς ἐπιβιώσεως τοῦ Γένους. Μὲ βάση τὰ πολὺ νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Βόρειας Μακεδονίας, ποὺ μᾶς δίδει ὁ συγγραφεὺς, θὰ μπορούσε κάποιος ἀρμόδιος ἐρευνῆς τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο γι' αὐτόν, γιὰτὶ τοῦτο ἐργὸ αὐτὸ σὰν πηγὴ δίνει πολλὰ νεότερα στοιχεῖα.

δ. Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐργασίας αὐτῆς, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὰ παραπάνω, καταξιώνεται εἶναι ὅτι μὲ βάση ἓνα τεράστιο νέο ὕλικό δίδει ἱστορικά, ἀμερόληπτα καὶ μὴ μπορεῖ νὰ κάνει διαφορετικὰ, ἀφοῦ τὸ κοινοτικὸ σύστημα ἦταν τότε—καὶ εἶναι ἀκόμα στὸν ἑλληνισμὸ ἐκτὸς Ἑλλάδος—ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς θεομοὺς ἐπιβιώσεως τοῦ Γένους. Μὲ βάση τὰ πολὺ νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Βόρειας Μακεδονίας, ποὺ μᾶς δίδει ὁ συγγραφεὺς, θὰ μπορούσε κάποιος ἀρμόδιος ἐρευνῆς τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο γι' αὐτόν, γιὰτὶ τοῦτο ἐργὸ αὐτὸ σὰν πηγὴ δίνει πολλὰ νεότερα στοιχεῖα.

δ. Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐργασίας αὐτῆς, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὰ παραπάνω, καταξιώνεται εἶναι ὅτι μὲ βάση ἓνα τεράστιο νέο ὕλικό δίδει ἱστορικά, ἀμερόληπτα καὶ μὴ μπορεῖ νὰ κάνει διαφορετικὰ, ἀφοῦ τὸ κοινοτικὸ σύστημα ἦταν τότε—καὶ εἶναι ἀκόμα στὸν ἑλληνισμὸ ἐκτὸς Ἑλλάδος—ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς θεομοὺς ἐπιβιώσεως τοῦ Γένους. Μὲ βάση τὰ πολὺ νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Βόρειας Μακεδονίας, ποὺ μᾶς δίδει ὁ συγγραφεὺς, θὰ μπορούσε κάποιος ἀρμόδιος ἐρευνῆς τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο γι' αὐτόν, γιὰτὶ τοῦτο ἐργὸ αὐτὸ σὰν πηγὴ δίνει πολλὰ νεότερα στοιχεῖα.

4. Αὐτὴ εἶναι σὲ εἰδικὲς γραμμὲς ἡ προσφορὰ καὶ συμβολὴ τῆς νέας αὐτῆς ἐργασίας. Βέβαια, ἀδυναμίες, εἴτε μεθόδου ἐργασίας, εἴτε ἐρμηνείας γεγονότων, εἴτε ὁρολογίας, εὐκαίρως ἀκαίρως εὐκολα μποροῦν νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ σ' αὐτὴν καὶ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐργασία, καίτοι πάλι μποροῦν καὶ αὐτὲς νὰ ἔχουν τὸν ἀνάλογο ἀντίλογο. Θὰ μνημονεύσω ἐνδεικτικὰ μερικές, π.χ. γίνεται λόγος γιὰ «ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία» ἢ «τελετὴ τῆς λειτουργίας» (σς. 72, 94, 99, 137, 201, 207), ἀντὶ γιὰ «θεία λειτουργία», γιὰ «οὐνιτικό δόγμα» (σ. 9) ἀντὶ γιὰ «οὐνιτικὸ ρυθμό», γιὰ «ἐπίτροπο καὶ διευθυντὴ τῆς μητροπόλεως» (σ. 257) ἀντὶ γιὰ «ἀρχιερατικὸ ἐπίτροπο» τῆς μητροπόλεως. Ἐπίσης, μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς ἀνεξέλεγκτὴ παράθεση τοπωνυμῶν, φραστικὲς ἄλλες ἁδελιότητες, ἀδόκιμο προσδιορισμὸ γεωγραφικῶν ὄρων, σύγχυση κάποιων ὀνομάτων, γιὰ τὰ ὅποια δὲν δίδει στοιχεῖα,

1. Βλ. «Κληρονομία» 11 (1979) 554-555.

εσφαλμένη μεταφορά και απόδοση ξένων ονομάτων, μη ένιατο μερικές φορές σύστημα παραπομπών. Όλα όμως αυτά, σωστά ή υπερβολικά ή σχολαστικά ή και λεπτομερειακά, για τόν όποιοδήποτε καλόπιστο έρευνητή και μελετητή μόνον σάν περιθωριακά μπορούν νά έκτιμηθούν. Γιατί έδω έχουμε έργο πού φανερώνει μεγάλη έρευνητική δραστηριότητα και κόπο, για δέ τó ζητούμενο, τή συνολική δηλ. ανάλυση τής καταστάσεως τού Γένους στη Βορειοδυτική Μακεδονία κυρίως από τó 1878 μέχρι τó 1894, πηγή πρωτογενή. Τίποτε άλλο δέν μπορεί, ως έκ τούτου, νά αντισταθμίσει άρνητικά τó θετικό, έπιστημονικά και ίστορικά και έθνικά, κέρδος από τή δουλειά αυτή.

ΉΑριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Σεργίου Π. Σιγάλα, μητροπολίτου Γρεβενών, Στο βωμό τής 'Ελευθερίας, Γρεβενά 1983, σσ. 102.

Ό σεβασμιότατος μητροπολίτης Γρεβενών Σέργιος, λόγιος κληρικός και καλός ποιμένας σήμερα τής ήρωικής επαρχίας Γρεβενών, με τó έργο του αυτό παρέχει ανάγλυφη εικόνα τής προσφοράς τής 'Εκκλησίας Γρεβενών τήν περίοδο τού Μακεδονικού 'Αγώνα και στη συνέχεια μέχρι τήν κατοχή και τήν πρόσφατη έθνική αντίσταση. 'Αποδεικνύει τήν αλήθεια μέσα από πηγές ανέκδοτες μέχρι σήμερα. Είναι πολύ χαρακτηριστικό τó 'Υπόμνημα τής 28 Αυγούστου 1919, πού τó συνέταξε ó μητροπολίτης Γρεβενών Αιμιλιανός Β' με έντολη τού Οίκουμενικού Πατριαρχείου, και πού τó δημοσιεύει ó συγγραφέας (σσ. 29-46). Σ' αυτό μνημονεύονται 26 περιπτώσεις κληρικών όλων τών βαθμών ιερωσύνης στην επαρχία Γρεβενών, πού βασανίστηκαν ή μαρτύρησαν υπέρ τής θρησκευτικής και έθνικής ταυτότητας τού ποιμνίου τους. 'Αλλά και τó μοναστήρι τού 'Οσίου Νικάνορος τής Ζάβορδας ουκ όλίγα προσέφερε σέ αίμα και σέ μέσα για τόν αυτό σκοπό. 'Η προσφορά τού συγγραφέα είναι άνεκτίμητη και έπίκαιρη, ευχή μας δέ είναι νά συνεχίσει τήν παρόμοια έκδοτική προσπάθεια, γιατί τó άρχαιακό ύλικό πού διαθέτει ή 'Εκκλησία Γρεβενών είναι πολύτιμο και τά στοιχεία του πρέπει νά έλθουν στό φώς τής δημοσιότητας.

ΉΑριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Όσιος Εϋγένιος ό Αιτωλός, 'Αθήναι 1983, σσ. 186.

Συνιστά έκδοση πρωτοβουλία τού λογίου μητροπολίτου Καρπενησιού Νικολάου και άντιπροσωπεύει αξιόλογη συμβολή στό κεφάλαιο τής παιδείας τού Γένους στην τουρκοκρατία. Τó πρώτο μέρος τής εργασίας (σσ. 17-82) περιλαμβάνει τή βιογραφική αποκατάσταση τού διδασκάλου τού Γένους όσιου Εϋγενίου τού Αιτωλού και τή διδασκαλική και πνευματική και συγγραφική δράση του στα 'Αγρμφ. Τά βιογραφικά είναι έργο, συγκροτημένο έπιστημονικά, τού γενικού έπιθεωρητού Παναγιώτου Βλάχου. Τó δευτερο μέρος (σσ. 83-110) περιλαμβάνει τά κατά τήν άγιοποίηση αυτού από μέρους τού Οίκουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με εισήγηση τού μητροπολίτη Καρπενησιού και τής 'Ιεράς Συνόδου τής 'Εκκλησίας τής 'Ελλάδος, ενώ τó τρίτο μέρος (σσ. 111-183) τήν άσματική άκολουθία. Πρόκειται για αξιόλογη συνολικά έκδοση και μοναδική στό είδος τής ίστορικής πηγή για τήν πορεία τής σχολικής κινήσεως στα 'Αγρμφά επί τουρκοκρατίας.

ΉΑριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ